

- RÁCZ ANITA (2007): *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001a): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001b): *Névtudományi vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 6. Debrecen Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

**RÉVAY VALÉRIA: A nyelvhasználat szintjei
a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon.**

Iskolakultúra-könyvek 39. Veszprém, Gondolat Kiadó, 2010. (180 lap)

Az élő nyelv természetes állapota, hogy változatokban él. Napjaink valósága felől nézve ez a tény nyilvánvaló, annyira, hogy a 20. század második felétől egy új nyelvszemléleti mód alakult, a szociolingvisztika. A nyelv történetének leginkább valóság-hű szemlélete tehát az, amely a nyelv történetét mint a változatok történetét fogja fel, és a folyamatokat, melyek a nyelv különböző szintjein zajlanak/zajlottak, az egyes beszélőcsoportok beszédtevékenységének eredményeként mutatja be. A jelenben ez a bemutatás nem okoz különösebb nehézséget, hiszen az egyidejű nyelvi produktumok összevetése, különbségeik/egyezéseik bemutatása lehetséges.

Az időben visszafelé haladva azonban egyre kevesebb az adat, és ezekből szigorú elemző munkával kell kifejtenünk a lehetséges folyamatokat, nyelvi eseményeket. Az írásbeliség nyelvi adatai révén azonban nem csupán a közvetlen összehasonlítás, hanem a visszavetítés is elvégezhető, s ezáltal a változatok közötti különbség megragadható.

A nyelvi egységesülés, vagyis a régióktól független köznyelv kialakulása az a folyamat, melynek eredményeképpen a regionális változatok fölé boltozódik egy új változat, melyre jellemző, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (BÁRCZI 1956: 396). A folyamat lezajlása nyelvenként eltérő lehet, a magyar sajtóság: előbb jött létre az írott változat („irodalmi nyelv”), mint a beszélt.

Az a humanista életszemlélet, mely a 16. század elején nemcsak a királyi udvarban jellemző, hanem (akár provinciális módon átszűrődve) a nemesi életmódot is átjárta, kialakít egy írástudó/értelmiségi réteget (deákság), mely a török elől menekülve s ezáltal szűkebb területre szorulva a nemesség számára a kultúra közvetítője lesz, s nyelvi tevékenysége egy új egységesülés felé viszi a nyelvhasználatot. Ez a nyelvhasználat a 16. század végére eljut a „van is, nincs is

norma” (DEME 1953: 82–84) szintjére: a kirívó nyelvjárási vonások kerülése jellemzi e kor deákjainak nyelvhasználatát. Kialakul egy „literátusi csoportnyelv”, mely Pozsonytól Krassó-Szörény vármegyéig általánossá válik.

E nyelvi kiegyenlítődési folyamatban jelentős szerepet kap a reformáció és annak iskoláztatási politikája, a könyvnyomtatás pedig szélesebb olvasóközönség számára is közvetíti a szerzők nyelvhasználatát. A nyelvi egységesülés 17. századi tényezői protestáns részről a Károli-Biblia és Szenci Molnár Albert zsolnárfordítása (1607), katolikus részről pedig a Káldi-Biblia és Pázmány művei, elsősorban prédikációi (1636). E négy szerző mind a már említett „literátusi csoportnyelv” területéről származik, s hozzájuk csatlakozik a 17. század talán legnagyobb hatású verselője, Gyöngyösi István, aki szintén északkeleti származású (az Ung megyei Radváncon született). Átaluk kialakul egy követésre méltó nyelvi minta. A 18. század elején újabb, laza nyelvi normák alakulnak ki, létrejönnek ún. „provinciális köznyelvek” (BENKŐ 1960: 267): „dunai” (dunántúli), „tiszai” (közép- és felső-magyarországi) és „erdélyi” változat. Közülük a „tiszai” a legtekintélyesebb a 18. század közepe-második fele irodalmárainak ítéletében.

Erről a magyar nyelvi standardizáció szempontjából oly fontos területről több korábbi, az adott régió nyelvhasználatát elemző publikációt ismerünk, főként PAPP LÁSZLÓ kutatásaiból. Ezekhez a főként a 16. század végének nyelvhasználatát leíró könyvekhez csatlakozik időben RÉVAY VALÉRIA könyve, mely az északkeleti terület 17–19. századi nyelvi jellemzését adja.

A 170 oldalas tanulmány bevezető fejezete (7–19) a kutatás célját és módszerét mutatja be. A szerző egy korábban általa megjelentetett forráskiadvány négy vármegyéből származó 56 szövegegységét vette alapul (34 db 1772 előtti és 22 db az ezt követő időből való), amelyeknek jelentős része nem magánlevél, hanem a hivatalos írásbeliség körébe tartozó hivatalos levelek, szerződések (családi levél mindösszesen 4 db található köztük). Ám ezek az iratok, amint a szerző leírja, „szóban elhangzott közlésnek írásban való rögzítései” (138). Közvetíteni képesek tehát az élő szó erejét, nyelvi sajátosságait, felhasználhatók a korabeli élő nyelvhasználat tanulmányozására. Ugyanakkor viszont a területi jelleg mellett folyamatosan megjelennek az írásokban a hivatali nyelvhasználat terminusai, egy bizonyos hivatali szaknyelv, s emiatt a területiség és a történetiség mellett az ún. „humán dimenziót” is figyelembe kell venni egy történeti szociolingvisztikai elemzésben — írja RÉVAY (10).

A könyv legterjedelmesebb része (20–132) a forrásanyag nyelvi elemzése, s ehhez csatlakoztatja a szerző a helyesírási megfigyeléseket (132–136). A nyelvi elemzés rendkívül alapos, részletező, adatokban gazdag, és éppen ezért hiteles. A hangállapot leírása (20–40) végigtekinti a labializáció kérdéskörét (erre a vidékre nem jellemző a labializáció), a zártság-nyíltság (s benne az *í*-zés) problematikáját, a magánhangzók időtartamát (fontos tanúsága az adatoknak, hogy

hangsúlyos helyzetben erős rövidülés figyelhető meg a felső nyelvállású hosszú magánhangzóknál). A mássalhangzók esetében problematikus az *ly* graféma olvasata. Ismeretes, hogy az *ly > j* spirantizálódás legkorábbi adatai a Szalkai glosszáokban találhatók, s emiatt (meg a későbbi nyelvjárási állapot miatt is) a folyamat hátországát e régióban találhatjuk meg. A helyesírás és a hagyomány azonban (máig) nem vesz tudomást a lezajló változásról, ennek lehetnek jelzései a 35. és a 135. lapon leírt példák. Szintén helyesírási (s nem hangváltzási) problematika rejlik — véleményem szerint — a *c* hang *cs*-vel való írásában két iratban (amelyet ugyanaz a kéz írt le, 35).

A szerző az alaktani leírásban is a klasszikus mintát követi: a szótövek típusainak bemutatására a képzők következnek. A további toldalékformák tárgyalása elé azonban beillesztette a szóösszetételek vizsgálatát. Ezt az teheti indokolttá, hogy e korban már a szóösszetétel lényegesen nagyobb szerepet kapott a szóalkotásban, mint az ómagyar korszak folyamán (53). Ezek az összetett szavak még igen gyakran nem íródnak egybe, de az egybetartozó szavak egymás mellé szerkesztése az összetettség bizonyítékául szolgálhat (szép példát látunk viszont az átmeneti alakra egy 1703-as levél szövegében: *Erdejével, halászó vizeivel, szántó és kaszálló földeivel*, 57). A birtokos jelezés tárgyalásában a szerző adatai megerősítik, hogy a T/3-ban a felső nyelvállású kötőhangzók csak újabban jelentek meg, az adott korszakban még az alsóbb nyelvállásúak dominálnak. A kiemelő jel esetében valószínűleg téved a szerző. Az adott helyen (1992: 353) KOROMPAY ugyan valóban említi a kérdéses jelnek birtokos személyjelből való eredeztetését, de leginkább az ezzel kapcsolatos bizonytalanságot fogalmazza meg. A könyv 62. oldalán közölt példákban sem kell okvetlenül az *egyik*-nek 'egyikük'-et jelentenie egy leltár felsorolásában.

A szerző a névszóragok számbavételében is következetesen jár el, sorra veszi a példákban adódó változatokat, s ezekből következtet a rag funkciójára, alakváltozataira, társíthatóságára. Itt egyetlen észrevétele van a recenzensnek: az instrumentáliszagnak (*-val/-vel*) az adatokban megfigyelt *-al/-el* változatra vonatkozóan. Ezt a változatot nem tarthatjuk ejtett változatnak, csak helyesírásinak, mivel több iratban ugyanaz a kéz *-al/-el* változatot is és *-val/-vel* (pontosabban: ennek asszimilált) változatát is leírja (66). Nemcsak az lényeges, ami megtalálható, hanem az is, ami a példákban hiányzik. A *-ként* rag, bár ómagyar kori, mégis ritka a régi nyelvjárási szövegekben: mai helyén az *-ul/-ül* szerepel. Ennek fényében értékelhetjük a 67. oldal *pénzüil, tallérul, jobbágyul* stb. példáit.

Tanulságos a *-t* időjel mellett álló *volt* segédige erős meglétének dokumentálása e régióban, továbbá az „*-nd* jeles jövő idő” példái (amely formánst É. KISS KATALIN nyomán [2005] én sem időjelnek látom, hanem inkább modális képzőnek). A három példa közül ugyanis kettő grammatikailag funkciótlan archaizálás (ezt a szerző igen helyesen le is írja), a legelső pedig (az idézett mondatból is nyomon követhetően) nem a jövő, hanem a feltételesség jelölője (72).

Az alaktan után a szófajok bemutatása következik. A névmások között megjegyzésre méltó az átmenetiség megragadhatósága a *vala-* kezdetű névmásokban: már túlnyomórészt határozatlan névmást alkotnak (kiszorítva az egykor e területen élő *né-* kezdetűeket, melyeket a Jókai-kódex még bőven tartalmaz), de azért még néhány példában vonatkozó szerepben is megtalálhatók (92). Megjelenik a forrásokban az ekkor még aránylag fiatal névutó-melléknév is (101).

A szerkezetek tárgyalása során a hasonlító határozós szerkezetek térnek el a maiaktól. Míg ma leginkább *...bb tőle* változat a jellemző erre a régióra, a felvontatott iratokban *...bb nála* változatot találunk (120).

A grammatikai elemzést, bemutatást további fontos fejezetek egészítik ki. Az első ezek közül a közigazgatás nyelve jellemzőinek bemutatása. Ez a nyelvhasználat határozta meg ugyanis a vizsgált szövegeket a nyelv minden szintjén. Ez a hivatalos nyelv általában nem engedi meg a nyelvjárási elemek használatát, egy bizonyos hivatalos nyelvi normához igazodott. Ez az igazodás megmutatkozik a bevezető és befejező formulák alkalmazásában, a szenvedő igék és az igeneves formák kedvelésében. A két változat azonban nem jelent éles ellentétet, hanem sokkal inkább közelséget, amint erre a szerző is utal (143). Az a hivatali középosztály, amelynek nyelvhasználata a vizsgálat tárgya, fokozottan figyel a megszólításokra és megnevezésekre mind hivatalos, mind magánleveleiben. Kerüli a nyelvjárásiasságot (pl. *í-zés*), az ablatívusz, delatívusz és elatívusz esetében inkább a felső nyelvállású magánhangzót tartalmazó alakokat használja. E korban még általános e körben a mennyiségjelzős szószerkezetben számnevek után a többes szám (*100 ezüst forintokat*) használata (156).

Ezek az iratok a magyar–latin kétnyelvűség írásbeli megjelenésének is szép példái. A latin ebben a körben sajátos segédnyelvként jelenik meg, amely bizonyos témákban ajánlott és bevett szavaival, szerkezeteivel, kliséivel jellemző keverékmondásokat hoz létre. Leginkább a jogi szakszókincs elemei, de akár kifejezések is beépülhetnek a magyar mondatba. Megfigyelhető azonban a nyelvhasználatban egy magyarosodási tendencia, mely a vizsgált korszak vége felé egyre inkább a magyar szakkifejezések használatát helyezi előtérbe (163).

A tanulmányt összegzés, irodalom és mellékletek egészítik ki.

Révay Valéria könyve fontos „mélyfúrás” egy adott terület középmagyar–újmagyar korbéli nyelvi történetének megrajzolásában. Kitüntetett fontosságú azért is, mert ez a régió a magyar irodalmi (majd köz)nyelv kialakulásának régiója. A szerző által vizsgált hivatali írásbeliség közvetlen előfutára a nyelvjáráson felülemelkedő, általános elfogadottság szándékával alkotott irodalmi igényű írásbeliségnek, amelyben a nyelvjárás, a formulák, a latin jogi terminológia stb. elemi részeiből létrejöhözhet egy „fentebb stílus” nyelvhasználat.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1956): Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* 52: 393–401.
- BENKŐ LORÁND (1960): *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DEME LÁSZLÓ (1953): *A magyar nyelvjárások néhány kérdése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. KISS KATALIN (2005): Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. *Magyar Nyelv* 101: 420–435.
- KOROMPAY KLÁRA (1992): A kiemelő jel. In: BENKŐ LORÁND főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 353–354.

KÖVECSEK ZOLTÁN–BENCZES RÉKA:

Kognitív nyelvészet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. (256 lap)*

KÖVECSEK ZOLTÁN és BENCZES RÉKA *Kognitív nyelvészet* című könyve, ahogyan a szerzők is jelzik: „az első átfogó magyar bevezetés a kognitív nyelvészetbe” (11). KÖVECSEK ZOLTÁNNak 2005-ben jelent meg *A metafora* című munkája, amely — mint azt alcíme is mutatja: *Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* — szintén a kognitív nyelvészet keretei között vizsgálódik. A szerzőpáros *Kognitív nyelvészet* című könyve azonban célját tekintve teljesen más jellegű. Nem egy specifikus kérdéssel foglalkozik, hanem egészében igyekszik bemutatni a kognitív tudományok értelmezése szerint az emberi megismerés, gondolkodás, nyelvhasználat kérdéseit, melyek, mint a könyvet elolvasva kiderül, igazán szét sem választhatók egymástól.

Ugyan a hazai nyelvészek között is egyre több művelője van a kognitív nyelvészetnek, ennek eredményeit összegző munka ez ideig nem született. Ez a tény nyilvánvalóan összefüggésben van azzal is, hogy a magukat a diszciplína művelőinek vélő kutatók nem értenek egyet a kognitív nyelvészet számos kérdésében. A legjelentősebb ilyen szembenállás a modularista és a holista felfogás között van, mely — ha nyelvészeti kérdésként kezeljük — a nyelvi képesség és az egyéb kognitív képességek viszonyát egymásnak ellentmondóan magyarázó elméletként tűnik fel. Ugyanakkor érdemes lehet szem előtt tartanunk azt a nézőpontot is, mely szerint a kognitív nyelvészek nagy részénél nem az az elsőrendű

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.